

Ksenija Škarić Čudotvorno raspelo u Čučerju

Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za drvenu polikromiranu skulpturu
kskaric@hrz.hr

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
Primljen / Received: 28. 2. 2022.

UDK: 73.025.3/.4:[272-526(497.5 Čučerje)]17"
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2022.3>

SAŽETAK: U potresu koji je pogodio Zagreb i okolicu 22. ožujka 2020. godine, teško je oštećena župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u Čučerju, a od umjetnina koje se u njoj čuvaju, najteže je stradalo veliko raspelo koje je palo sa zida te se razlomilo u mnoštvo dijelova. Ta je nesretna okolnost skrenula pozornost na skulpturu koju je Hrvatski restauratorski zavod već sljedeće godine preuzeo na restauriranje. Arhivska i restauratorska istraživanja, koja su uslijedila, odškrinula su kapak prema fascinirajućoj, a zaboravljenoj povijesti raspela.

KLJUČNE RIJEČI: Čučerje, crno raspelo, kužno raspelo, potres, konzerviranje-restauriranje

Zupna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u Čučerju podignuta je 30-ih godina 18. stoljeća pod pokroviteljstvom zagrebačkog biskupa Jurja Branjuga (1677. – 1748.). U potpunosti je dovršena, oslikana i opremljena do 1765. godine, ali je kasnije doživjela niz preinaka. Crkva je teško oštećena u potresima 1822., 1837., 1880. i 1905./1906. godine pa su nakon svakog potresa bili nužni popravci. Drastična oštećenja poticala su i ponovno promišljanje prostora te rezultirala izmjenama crkvene opreme. Danas u interijeru zapažamo spoj baroknog i suvremenog, koji je najvećim dijelom rezultat uređenja iz 1970-ih godina.

U potresu koji je Zagreb i okolicu pogodio 22. ožujka 2020. godine, najteže je stradalo raspelo u svetištu koje je, nakon što je desni nosač ispao iz zida, skliznulo i palo

s velike visine na pod (sl. 1 i 2).¹ Zbog vrijednosti umjetnine i velikog opsega oštećenja, raspelo je uvršteno u redoviti program Hrvatskog restauratorskog zavoda za 2021. i 2022. godinu.

Integrirana arhivska i restauratorska istraživanja

ZAPISI

Prema arhivskim izvorima, Čučerje (*Chucherya*) je bilo biskupski posjed od 12. stoljeća.² Kao župa spominje se već u popisima iz 1334. i 1501. godine.³ Današnja je crkva prvi put opisana u kanonskoj vizitaciji 1736. godine,⁴ nakon čega se u narednim desetljećima nastavlja njezino unutrašnje uređenje. Raspelo se prvi put spominje u kanonskoj vizitaciji 1746. godine, kada se nalazilo u nadsvođenoj kapeli Svetoga Križa na zapadnom dijelu

1. Zagreb, Čučerje, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, raspelo, stanje prije radova (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2021.)

Zagreb, Čučerje, parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary, crucifix, condition before conservation (HRZ Photo Archive, G. Tomljenović, 2021)

2. Zagreb, Čučerje, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, raspelo, stanje prije radova (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2021.)

Zagreb, Čučerje, parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary, crucifix, condition before conservation (HRZ Photo Archive, G. Tomljenović, 2021)

grobља koje je okruživalo crkvu. U to je vrijeme istočna strana grobља bila uska i još neograđena, ali se planirao dovršetak zatvaranja zidom, poravnavanje zemljišta te uređenje ulaza u crkvu.⁵

To je prvi spomen kapele Svetoga Križa, dok se u ranijim zapisima na groblju navode samo oltar i kapela Svetog Duha smještena na južnoj strani, koja je neko vrijeme postojala i istovremeno s kasnije podignutom kapelom Svetoga Križa.⁶ Godine 1750. groblje još uvijek nije bilo u potpunosti opasano, ali su radovi započeli, a gradila se i kripta. Te se godine opisuju obje zidane kapele, Svetog Duha na južnoj strani, koja se namjerava ukloniti, i Raspetog Krista na zapadnoj strani, koja će se povezati sa zidom.

Za ograđivanje je na sjevernoj strani podignut zid dug šest i visok oko četiri hvata, prekinut na mjestu na kojemu su udareni temelji za kripta. Kapela Svetog Duha pokrivena je tabulatom i daščanim krovom, a u njoj je zidani oltar sa slikom Duha Svetoga i dvama kipovima anđela. Oltarna menza u kapeli Svetoga Križa oprema se za slavljenje mise kada se na pobožnost okupi veći broj ljudi.⁷ Nakon 1750. godine kapela Svetoga Duha više se ne spominje.

Uređenje grobља i izgradnja cinkture odvijali su za župnikovanja Petra Golubića koji je župom upravljao čak pet desetljeća.⁸ U njegovo je vrijeme, najvećim dijelom zaslugom velikog graditelja i naručitelja biskupa Jurja Branjuga, dograđena i opremljena današnja crkva.⁹

Branjug je biskupovao od 1723. do 1747. godine, a njegove je ambiciozne graditeljske projekte pratila i djelatnost kipara te drugih majstora koje je držao za potrebe opremanja crkava inventarom.¹⁰ Kako priliči biskupskom položaju, i sam je župnoj crkvi u Čučerju poklonio najistaknutiji namještaj – veliki oltar (1736.) i propovjedaonicu (1748.), dok su bočne oltare, dovršene nakon Branjugove smrti, darovali niže pozicionirani činovnici. Oltari sveta tri kralja i Trpećega Isusa (1749.), također iz tzv. Branjugove drvorezbarske radionice, darovao je upravitelj biskupskih dobara Ivan Hajnović, a oltare sv. Ane (1761.) i sedam žalosti Blažene Djevice Marije (1762. – 1765.), iz radionice Franza Antona Strauba (1726. – 1774./6.), Josip Vuger (Wuger), upravitelj biskupskih dobara u Pokupskom.¹¹

Kapela Rasketog Krista posljednji se put u kanonskim vizitacijama spominje 1765. godine, u kojima se opisuje kao u cijelosti zidana i dosta uredna, sa svodom i krovom od hrastovih dasaka u obliku crijeva obojanih u zeleno. U njoj se nalazi oltar Raspeća, na kojemu se često slavi misa, a služi i kao Grob Gospodnji u Velikom tjednu.¹²

Iz tih izvora doznajemo za postojanje kapele između 1746. i 1765. godine, ali ne i godinu nabave samog raspela, kao ni vrijeme njegova prijenosa u župnu crkvu. U podrobnom opisu crkve i inventara iz 1778. godine ni raspelo niti kapela više se ne spominju.¹³

Župna je crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u Čučerju među onima čija je povijest obnova u 19. i 20. stoljeću dobro dokumentirana u župnoj spomenici. Kronika *Liber memorialis parochiae Chucherjensis inchoatus anno salutis reparatae 1829. sub Ignatio Rochich, parcho Chucherjensi* (Spomenica župe Čučerje započeta godine 1829. ere obnovljenog spasa pod Ignacijem Ročićem, župnikom čučerskim), među ostalim, donosi saznanja o spomenutom raspelu. Spoznajno je osobito plodonosna usporedba teksta župne spomenice i arhivskih fotografija jer jedan izvor popunjava manjkavosti drugoga. Primjerice, neke fotografije nisu datirane, ali ih, zahvaljujući usporedbi s tekstom spomenice, u dijelovima u kojima kronika sinkrono prati zbivanja u župi, možemo okvirno smjestiti u određeno vrijeme.

Prvi je dio spomenice pisan latinskim (str. 1 – 89), a drugi hrvatskim jezikom (str. 90 – 318). U uvodnom dijelu, Ignacije Ročić, koji je župnikovao u Čučerju od 1815. do 1837. godine, donosi podatke o župi prikupljene iz arhivskih izvora, kao i one koji su do njega stigli usmenom predajom. Podaci dobiveni usmenom predajom s povijesnog su stajališta nepouzdana, ali su vrlo važni kao svjedočanstvo recepcije. Možemo samo žaliti za izgubljenim arhivom, koji je izgorio u požaru župnog dvora 1737. godine, čiji bi podatci zasigurno ispunili neke praznine.¹⁴

Ročić, među ostalim, navodi imena župnika kronološkim redom, opisujući njihove zasluge za crkvu i župu. Donosi i zanimljiv opis o razdoblju župnikovanja Mihaela Bonjekovića koji je na čelo župe nastupio 1695. godine:

„Spomen koji je prenio njegov nasljednik, o kojemu će biti riječi uskoro, govori o njemu kao o revnom mužu i pobožnom dušebrižniku. Naime, za njegova službovanja narod je u velikom broju – ne samo iz obližnjih, već i iz daljih krajeva od Drave do Save i od Save do Kupe, kao i iz Zagorja – dolazio ovdašnjoj čudotvorki Blaženoj Djevici Mariji i čudotvornom raspelu, sada izloženom u crkvi, u kapeli sv. Ane. Od njegova vremena, i otprilike pola stoljeća prije njega, ovdašnja je čučerska čudotvorka postala tako poznata da je ovo mjesto, ako se pogleda množina naroda koji je u nj hodočastio, bilo ravno tada najuglednijim čudotvornim mjestima u Hrvatskoj... Ta su okupljanja pobožnih Marijinih putnika toliko narasla, da rečenom župniku Mihaelu Bonjekoviću susjedni vanjski župnici nisu mogli pružiti dostatnu pomoć, pa se stoga morao obratiti i udaljenijim župnicima da mu pomognu u duhovnom poslu. I ne samo su mu dolazili mnogi od njih sa svojim župnim suradnicima, već su dovodili i procesije. Takvi su iz udaljenijih župa bili sljedeći: iz Moravča, iz sv. Ivana u Zelini Gornjoj, iz sv. Nikole u Zelini Gornjoj, iz Cerja, iz Narta, iz Ščitarjeva, iz Starog Čiča, iz Presv. Trojstva u Okiću, iz sv. Nikole u Bistri, iz Presv. Trojstva i sv. Nikole (nekoć sv. Mateja) u Stubici, iz Bistrice i iz Zagreba. No, česta je i valjana pomoć dolazila i od otaca eremita pavlina iz Remeta te od otaca i braće kapucina iz Zagreba, koji su svi i njemu i nekima od njegovih nasljednika revno i vjerno na veću slavu Božju, promicanje marijanske pobožnosti i dobrobit vjernoga naroda pomagali.“¹⁵

Nadalje, Ročić navodi da „pod administratorima ovog revnog župnika, kao i pred kraj njegova života, okupljanja naroda pred čudotvorkom počela su se smanjivati. Jedan bi od razloga toga smanjenja, uz ostale, lako moglo biti to što je kapela gorespomenutog raspela, koja se nekoć nalazila uz vrata crkve, po nalogu biskupa Jurja Branjuga, zato što je voda koja se niz cijevi spuštala i padala po njegovu boku polako vodila narod prema nekoj vrsti praznovjerja, srušena, a isto raspelo uneseno u crkvu i smješteno u kapelu sv. Ane, gdje ga i danas pobožni vjernici štiju na način i uz običaje usklađene sa spasonosnom vjerom.“¹⁶

O kakvom se uprizorenju čudesnog kapanja radilo, otkriva se pregledom poledine raspela. Sa stražnje strane u razini grudnog koša cijelom je debljinom drva izdubljen kanal, koji se tek pri izlazu na prednju stranu sužava u uzak procjep pod desnom bradavicom. Kroz taj se procjep – petu Kristovu ranu zasječenu Longinovim kopljem – voda mogla pojavljivati, a da kanal koji je dovodi, ostane promatraču nevidljiv.¹⁷

Na taj se vjerski običaj osvrnuo župnik Josip Pinturić 1989. godine: „... Pokušano je da se iz farofa dovede voda koja bi prirodnim padom, kroz cijev, u posebnim prigodama, tekla iz probodena Isusova boka! Biskup je to zabranio da se ne bi razvilo praznovjerje, a Raspelo dao smjestiti na zid južne lađe.“¹⁸ Andrija Lukinović piše

3. Čučerje, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, pokrajnji barokni oltar u lijevoj lađi (MKM, SDKB, Zbirka Većeslava Henneberga, oko 1925., inv. br. 7853)
Čučerje, parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary, Baroque side altar in the left nave (MKM, SDKB, Većeslav Henneberg Collection, c. 1925, inv. no. 7853)

da je voda, dovedena cijevima, istjecala uz samu kapelu Svetoga Križa.¹⁹

Podatci iz izvora miješaju se s usmenom predajom sačuvanom u narodu, prema kojoj je prvotna crkva postojala iznad naselja Mužici, dok je na mjestu sadašnje župne crkve bilo jezero, odnosno ribnjak, na kojem se ukazala Majka Božja. Na tom su joj mjestu Čučerani sagradili crkvu zvanu Majka Božja na jezeru ispod koje i sada otječe voda.²⁰ Uz samu je crkvu i danas zdenac, a sasvim blizu, istočno od crkve, teče potok Čučerje.

Moguće je da je Crkva željela suzbiti praznovjerje i čašćenju dati drugi smjer, ali se to ipak ne može povezivati s biskupom Branjugom.²¹ Biskup je umro 1748. godine, a raspelo je u župnu crkvu preneseno puno kasnije, jer se i kapela i oltar Raspela spominje još u kanonskoj vizitaciji 1765. godine. Ako i nisu povijesno precizni, ovi zapisi svjedoče da je legenda o čudotvornom raspelu u vrijeme župnika Ročića bila još živa. Zapis u kojem se čudotvorno raspelo spominje u istoj rečenici s čašćenom Majkom Božjom Čučerskom baca novo svjetlo

na njegovu nekoć očigledno mnogo važniju ulogu u vjerskom životu.²²

Sa stajališta rekonstruiranja povijesti, važan je i podatak da je župnik Ročić u župnoj crkvi zatekao raspelo, smješteno na zidu zdesna od oltara sv. Ane. Fotografije nastale stotinjak godina kasnije, bilježe raspelo na tom istom mjestu (sl. 3, 4 i 5).

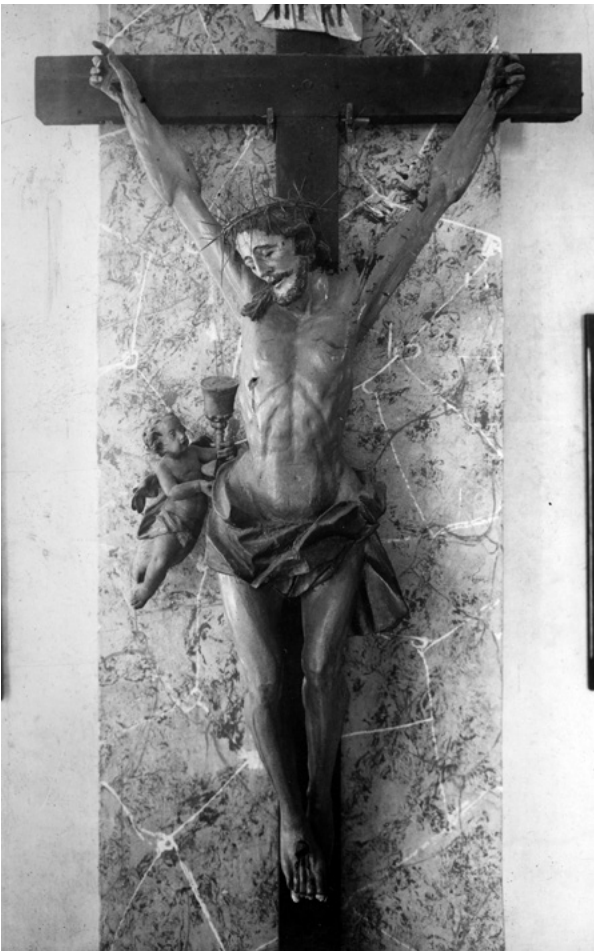
Predaja o vodi koja izlazi iz rane na Kristovim prsima ostala je živa do nedavnih vremena. Prilikom evidencije 1942. godine, Anđela Horvat, u svoju putnu bilježnicu, o raspelu zapisuje sljedeće: „Raspeće – barokni veliki križ s anđelkom s kaležom (premazan, proboden za čudesno kapanje vode)“.²³ Kako na montiranom raspelu nije moguće vidjeti kanal za dotok vode, a sam procjep u rani na skulpturalnim prikazima Raspetoga nije neuobičajen, može se pretpostaviti da je konzervatorica vlastita zapažanja nadopunila arhivskim podacima ili tumačenjem koje je dobila od župnika i lokalnih vjernika.

POTRESI I OBNOVE

Čučerje se nalazi na seizmički aktivnom području pa je povijest župe obilježena potresima. Već Ročić spominje jaki potres koji je crkvu ošteti 1822. godine,²⁴ nakon čega je uslijedila opsežna obnova i posvećenje crkve 1828. godine.²⁵ Tridesetak godina kasnije župnik Jakov Pavić²⁶ piše: „Došavši u ovu župu zatekao sam vanjske zidove crkve u dobrom stanju; pregradni su joj, pak, zidovi i svod sakristije oštećeni u potresu (za vrijeme župnika Purića)“.²⁷ Purić je u župi Čučerje služio od 1837. do 1858. godine,²⁸ stoga se potres morao dogoditi u tom razdoblju. Ljubaznošću dr. sc. Ivica Sovića s Geofizičkog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, doznala sam da se u tom razdoblju potres zbio 22. rujna 1837. godine u 11 sati i 30 minuta. Vjerojatne koordinate epicentra bile su 45.900 N 16.00 E, a intenzitet u epicentru I = VII MCS. Procijenjena magnituda bila mu je M = 5.3, te je po učincima mogao biti vrlo sličan potresu od 22. ožujka 2020. godine.

Župnik Josip Turković, prvi koji 1874. godine u župnu spomenicu bilježi hrvatskim jezikom,²⁹ crkvu nalazi u lošem stanju. Stoga najprije popravljiva krov „god. 875. po zagreb. građjanu Viekoslavu Heinzlu“, a tri godine kasnije, 1878., daje crkvu oslikati iznutra.³⁰ Međutim, nedugo po dovršenoj obnovi, 9. studenog 1880. godine, crkvu je zatresao i jako ošteti novi razorni potres praćen nizom naknadnih potresa tijekom cijele zime.³¹ Zemaljska vlada izdvojila je 500 forinti za unutrašnje uređenje, čime su popravljene orgulje i dozidana kapelica za nedavno nabavljeni Božji grob. Godine 1885. renovirani su pobočni oltari sedam žalosti i zaruka Majke Božje te propovjedaonica, a naredne godine i glavni oltar. Crkva je ponovno oslikana.³²

Župnik Franjo Matošić također je po preuzimanju župe 1895. godine započeo obnovu župne crkve.³³ No ni on nije bio bolje sreće od predšasnika jer je već iduće, 1905.

4. Čučerje, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, raspelo (MKM, UAKM – F, 29, *sine nomine et anno*, inv. br. 57416)
Čučerje, parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary, crucifix (MKM, UAKM - F, 29, *sine nomine et anno*, inv. no. 57416)

5. Čučerje, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, raspelo (MKM, UAKM – F, 28b, *sine nomine et anno*, inv. br. 57417a)
Čučerje, parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary, crucifix (MKM, UAKM - F, 28b, *sine nomine et anno*, inv. no. 57417a)

godine, župu ponovno pogodio razoran potres.³⁴ Nakon njega crkva je obnovljena i pri tome znatno izmijenjena izvana i iznutra. Među ostalim, u to je vrijeme demontiran stari veliki oltar i postavljen novi betonski koji su, kao dar nadbiskupa Posilovića, izradili zagrebački kipari Hefler i Pitzher.³⁵ Konačno je 9. veljače 1908. godine obnovljenu crkvu blagoslovio prvostolni arhidakon Hugo Matković (1852. – 1930.).³⁶

Župnik Ivo Suić koji je nastupio 1940. godine, premda je djelovao u teškim ratnim godinama, jedan je od onih koji se zdušno posvetio uređenju crkve. Pri tome je, sudeći po vlastitim bilješkama u župnoj spomenici, nastojao pridobiti povjerenje župljana trudom oko štedljivog i transparentnog trošenja. Suić je nakon preuzimanja župe, prenio kip Majke Božje Čučerske u ostakljenu središnju nišu na betonskom glavnom oltaru.³⁷

U tome vremenu nastaju detaljnija izvješća o stručnoj brizi za crkvu i inventar. Tako su 16. studenog 1947. godine župu posjetili prof. Zvonimir Wyrubal, akademski slikar i restaurator, Krešo Kargam, slikar, i dr. Krešimir Atlač, tehnički upravitelj Crkvene ustanove *Naša draga*

svetišta. Oni su dali sud o stanju crkve i inventara, što je rezultiralo popravkom reljefa *Poklonstvo svetih Triju kraljeva* i *Bičevanje*, koji je iste godine privatno poduzeo Wyrubal. Zanimljivo je da je župnik u spomenicu doslovno prepisao cijelo izvješće koje mu je, po završenim radovima, dostavio Wyrubal.³⁸

Župnik Suić savjetovao se sa stručnjacima i oko obnove svetišta. Svi su smatrali „da treba istaknuti njegovu arhitektonsku strukturu, tako da djeluje mirno i dostojanstveno, bez ikakvih šara i slikarija, kako to traži ozbiljna struktura same crkve.“ Stoga su župniku Suiću predložili, te je on tako je i učinio, da zatvori okulus i ukloni zidne slike, a umjesto toga upotrijebi samo dva tona zelenosive boje, u udubljenjima tamnije, u izbočinama svjetlije.³⁹

Za današnji izgled unutrašnjosti crkve, u kojem je u stari prostor i namještaj integrirana suvremena umjetnost, zaslužno je razdoblje župnikovanja Josipa Pinturića (1949. – 1992.), svestrano angažiranog župnika koji je ujedno bio na čelu Remetskoga dekanata. U dogovoru s Konzervatorskim zavodom, od fragmenata starog Branjugovog glavnog oltara, uređen je oltarić u središtu kojeg je

postavljen kip Majke Božje u zvonolikom plaštu s početka 18. stoljeća. Kapelica Majke Božje Lurdske premještena je pod kor, a glomazna špilja zamijenjena naslikanom scenografijom.⁴⁰ Uslijedile su, 1961. godine, pripreme za opsežnije unutrašnje uređenje koje je, prema župnikovom zapisu, izvedeno u skladu preporukama konzervatora.⁴¹

U sklopu preinaka unutrašnjosti raspelo je premješteno u svetište, o čemu Pinturić piše: „Ono divno raspelo, koje je bilo u južnoj lađi, gdje uopće nije dolazilo do izražaja, sada je postavljeno u svetište na zid iznad glavnog oltara. Dominira čitavim svetištem i vuče na sebe pogled čim stupiš na crkveni prag. Drugo značajno jest to što su sa stupova pred pričesnom klupom uklonjeni kipovi Srca Isusova i Sv. Josipa, koji su ovdje doista narušavali sklad. Sv. Josip je postavljen na mjesto gdje je do sada bila krstionica, tj. – u južnom donjem dijelu lađe, kod kora, dok je krstionica smještena u svetište, a kip Srca Isusova stavljen je pod kor nasuprot Gospe Lurdske. Tako sada zapravo su u crkvi 3 stila: svetište sa glavnim oltarom čini posebnu cjelinu, lađe sa svojim baroknim oltarima i propovjedaonicom i prostor pod korom sa kipovima. Ništa nije iz crkve uklonjeno nego samo stilski dotjerano.“⁴²

Godine 1974. počela je nova građevinska obnova župne crkve.⁴³ Župnik primjećuje da je samim bojenjem zidova postignuta čistoća interijera te se istaknula ljepota baroknog inventara: „I stari barokni pokrajni oltari kao i propovjedaonica – dobili su svoju posebnu ljepotu kao da su i oni restaurirani. Jedino glavni oltar (od betona) sada je još siromašniji izgledao. Profesor Josip Restek, akademski slikar, moj inače zemljak, kojemu je čučerska crkva vrlo dobro bila poznata jer je često u nju zalazio, predložio mi da bi bilo vrlo efektno da se retabl glavnog oltara patinira. To je i učinjeno. Izgled hladni i sivi betonski dotadašnji dojam postao je topao i približio se oltarima iz pokrajnih lađa. Na prvi pogled pomisliš da je i sam glavni oltar od drva a ne od betona.“⁴⁴

Poznanstvo i prijateljstvo Resteka i župnika Pinturića potječe iz djetinjstva koje su obojica proveli u rodnom Volavju. Pinturić spominje čak 67 Restekovih djela na području Čučerja, dijelom u javnom, a dijelom u njegovu privatnom vlasništvu.⁴⁵ Restek je imao iskustva u promatranju starina jer je tijekom 1949. i 1950. godine radio u Restauratorskom zavodu JAZU. U Dokumentaciji HRZ-a nalazimo 15 kartona na kojima je potpisan kao voditelj radova, a na još se nekoliko spominje kao suradnik. Restaurirao je slike na platnu i na dasci te drvenu polikromiranu skulpturu. Kao restaurator nastavio je raditi i kasnije, u okviru samostalnog rada.⁴⁶

U nadolazećim godinama Restek je unutrašnjost crkve upotpunio vlastitim slikama.⁴⁷ Prema Pinturićevim zapisima „isti umjetnik je i u svetištu postavio slike između stupova u dimenzijama: 350 x 180 cm: Isus uoči svoje pregorkе muke moli na Maslinskoj gori i Isusovo Uskrsnuće. A ispod velikog starog križa – sa Raspetim

načinjena je na drvu pozlata kao podloga. – Tako i kroz ova 3 velika polja između stupova u svetištu iza glavnog oltara čine jednu cjelinu: muka, smrt – uskrsnuće – na slici prikazano – što se na oltaru neprestano kod sv. Mise ponavlja.“ Restek je također za trijumfalni luk naslikao triptih s Navještenjem, Pohodom Blažene Djevice Marije Elizabeti i Prikazanjem Isusovim u Hramu, izradio Križni put te slike Nikole Tavelića i Leopolda Mandića. Nakon dovršetka uređenja unutrašnjosti crkve i postavljanja nove menze za služenje prema narodu crkva je 9. prosinca 1979. godine posvetio nadbiskup msgr. Franjo Kuharić.⁴⁸

Za 1981. godinu Pinturić piše da je bila u znaku euharistijske obnove te da su potkraj godine, „kao vanjski znak ljubavi prema Euharistijskom Spasitelju“, čitav glavni oltar sa svetohraništem pozlatili zlatnim listićima (23-karatno zlato).⁴⁹

Posljednji potres koji spominje *Liber memorialis*, onaj je iz 1990. godine, za koji se čini da je, ipak, samo u manjoj mjeri oštetio crkvu.⁵⁰

TRAGVI U SLICI

Na najstarijoj fotografiji raspela koju posjedujemo, onoj Većeslava Henneberga iz oko 1925. godine, raspelo se vidi na zidu s desne strane oltara zaruka Bogorodičinih, odnosno sv. Ane (sl. 3). Na istom ga mjestu bilježe crno-bijele fotografije iz Fototečne službe Ministarstva kulture i medija (sl. 4 i 5). Premda nisu datirane, usporedbom s kronologijom iznesenom u župnoj spomenici, možemo zaključiti da su nastale između 1940. i 1948. godine.⁵¹ Na njima otkrivamo staru trnovu krunu na Isusovoj glavi, kao i anđelčića s kaležom za prikupljanje krvi postavljeno Raspetome uz bok.⁵² Kronologiju daljnjih mijena razjašnjavaju fotografije Anđele Horvat i Doris Baričević u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu.⁵³

TRAGVI U TVORIVU

U padu tijekom potresa 22. ožujka 2020. godine, križ je slomljen na sedam, a korpus na čak 32 dijela. Kako je postojao velik broj oštećenja prouzročenih padom umjetnine, ona su iskorištena za stratigrafska istraživanja. Ova je okolnost ograničila destruktivna istraživanja na tek nekoliko milimetarskih sondi. Jasniji pregled stratigrafije dobiven je uzimanjem nekoliko uzoraka i izradom mikropresjeka. Na korpusu je ustanovljeno više slojeva polikromacije (do maksimalno 18) koji pripadaju različitim kronološkim fazama. Interpretacijom rezultata restauratorskih i arhivskih istraživanja rekonstruirano je šest faza povijesnog razvitka umjetnine.⁵⁴

Kontekst, kronologija i ikonografija polikromacije

U svojim je obnovama čučersko raspelo prolazilo suptilne ikonografske preobrazbe. Ikonografija i smještaj raspela bili su izravno povezani s utjecajem i položajem te umjetnine u vjerskoj zajednici, čija je vrijednost, uvijek u sjeni

Majke Božje Čučerske, za župu bila promjenjiva. Preinake, kojima su upravljali župnici u dogovoru s (nad)biskupijom, a kasnije i s civilnim vlastima i stručnim službama, izravno su utjecale na recepciju u pastvi. U otvorenoj kapeli Svetoga Križa u cinkturi raspelo vlada svojim prostorom, kultno je važno i privlači brojne hodočasnike. U bočnom brodu crkve pomalo je zapostavljeno te se percipira tek kao dio bogatog inventara. Konačno, u svetištu, dijeli središnje liturgijsko mjesto, usporedno i u zajedničkoj vizuri s Majkom Božjom Čučerskom. U neraskidivoj vezi sa smještajem i ikonografijom stoji polikromacija.

FAZA I : PRIJE 1746. GODINE

U prvotnom oblikovanju inkarnat, kosa, brada i kruna bili su istovjetne, tamnosmeđe boje. Radi se o lazuri koja je postavljena izravno na drvo, bez prethodnog prepariranja drva tradicionalnom kredno-tutkalnom osnovom, koju pak nalazimo na područjima pozlaćene perizome i titula gdje lazura izostaje (sl. 6).⁵⁵ Kako se radi o prvoj polikromaciji, ona je (približno) istovremena s rezbarskim radom.⁵⁶ Premda ne znamo kada je točno nabavljeno raspelo, kao najkasniji datum možemo utvrditi 1746. godinu, kada se prvi put spominje u kanonskoj vizitaciji, smješteno u kapeli sv. Križa.⁵⁷ Da nema pozlaćene perizome i polikromnog titula, moglo bi se pomisliti da se radi o monokromnoj skulpturi kod koje se skulptura predstavlja u boji drva. Postojeća kombinacija, kao i činjenica da je monokromna drvena skulptura u 18. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bila iznimno rijetka, uvjeravaju nas da se radi o ikonografskom tipu „crnog“ raspela. Tome u prilog idu i arhivski spomeni njegove čudotvornosti jer su crna raspela, kao i crne Bogorodice, u pravilu, osobito štovane skulpture. Magnet su hodočasnika, čime obilježavaju vjerski život i razvitak mjesta u kojima se čuvaju. Crna raspela i Majke Božje najčešće su srednjovjekovne umjetnine, često rustikalne. Zahvaljujući dojmu bezvremenosti, rustikalno je oblikovanje moglo pridonijeti njihovoj karizmi, a tamna boja posvjedočiti njihovu drevnost. Samo datiranje skulptura ne govori puno o trenutku začetka štovanja, kao ni o trenutku kada su postale ili se počele doživljavati crnima. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja, dokumenti, kopije i reprodukcije, otkrivaju da takve umjetnine većinom prvotno nisu bile tamnolute, već su to postale u 16., odnosno, češće, u 17. ili 18. stoljeću, u skladu s teznjama protureformacije i katoličke obnove.⁵⁸ Manfred Koller donosi iskustva austrijskih restauratora, prema kojima su srednjovjekovni *schwarze Gnadenbilder* često prvotno bili svjetloputi. Koller kritički preispituje praksu rutinskog uklanjanja barokne repolikromacije s ciljem prikaza srednjovjekovnog oslika, u slučajevima u kojima se ona provodi bez razumijevanja i uvažavanja kulturnog konteksta.⁵⁹

Najpoznatije čudotvorno crno raspelo je *Volto Santo* iz 8. – 9. stoljeća u katedrali sv. Martina u Lucci. Za

razumijevanje povijesti, mijena i recepcije te umjetnine dragocjen je izvor internetska stranica projekta ARVO (*Archivio Digitale del Volto Santo*). Njezina ikonografska sekcija okuplja podatke o reprodukcijama i kopijama kipa koje su i same prvorazredni izvor spoznaja. Tako je za ovu temu zanimljiva minijatura u *Codice Rapondi* s početka 15. stoljeća (*Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana*, Pal. lat. 1988), koja prikazuju klečeću braću Dina i Giacomu Rapondi uz tamnolute Kristov lik.⁶⁰

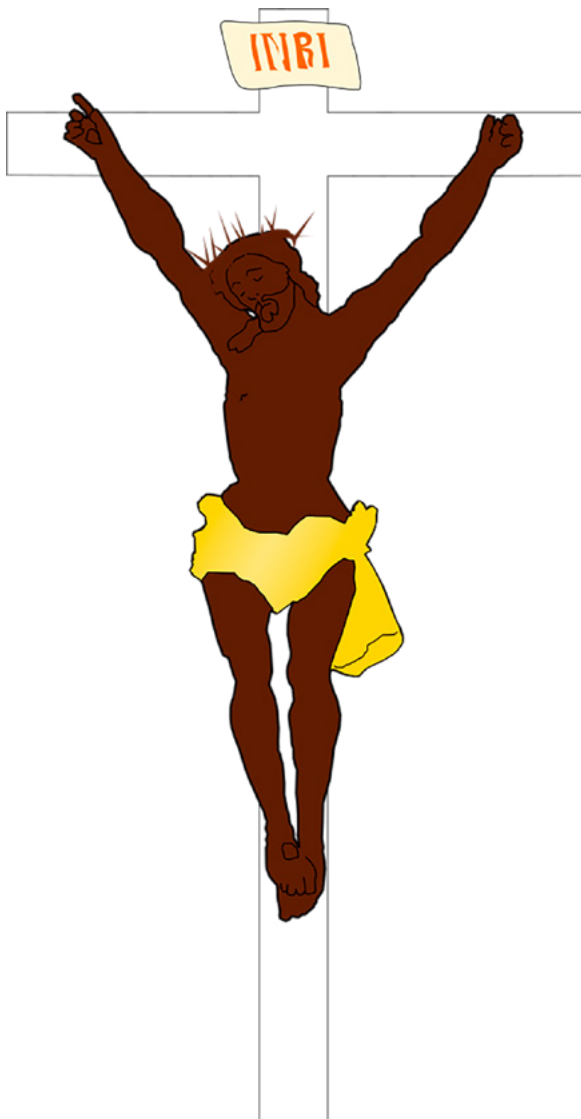
U kontinentalnoj su Hrvatskoj nalazi srednjovjekovnih drvenih skulptura koje su preživjele vremena ratova s Osmanskim carstvom, iznimno rijetki. Malobrojne preživjele drvene skulpture starije od 17. stoljeća, mahom su malih dimenzija jer je takve bilo moguće lako transportirati i sakriti. Većinom su to dragocjene statue Bogorodice s Djetetom, dok raspela u prirodnoj veličini nisu sačuvana.

Nasuprot tomu, veći broj kultno važnih monumentalnih raspela sačuvan je uz istočnu jadransku obalu. Miroslav Pavličić u magistarskoj radnji obrađuje „bolno“ raspelo iz crkve sv. Kvirina u Krku, čiji je inkarnat u jednoj od brojnih obnova prebojen tamnosmeđom bojom.⁶¹ Od kasnijih primjera možemo spomenuti omanje crno raspelo u riznici katedrale sv. Dujma u Splitu (korpus visok 79 cm), mletački rad s konca 17. stoljeća, te nešto mlađe raspelo u crkvi sv. Filipa Nerija rađeno po istom obrascu, ali manje vješto.⁶²

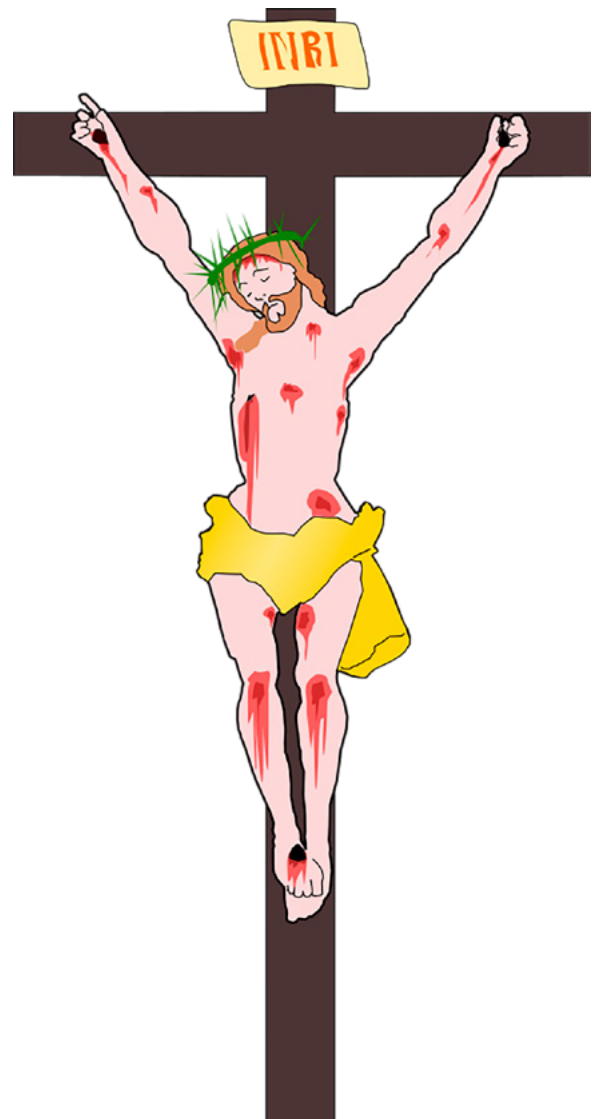
FAZA II: SREDINA 18. STOLJEĆA

U ovoj su fazi oslikani dotada monokromni dijelovi – inkarnat, kosa, brada i kruna. Inkarnat je svijetlo ružičast, kosa i brada su smeđi, a trnova kruna zelena. Jarkocrvena krv slikana je višeslojno, lazurno i obilno. Perizoma i titulus nisu repolikromirani (sl. 7).

Svojim mišićavim tijelom i gestom s visoko podignutim rukama, Spasitelj u Čučerju ne utjelovljuje toliko patnju, koliko muževno herojstvo. Ipak, drugačiji je morao biti učinak nakon što je prvom repolikromacijom zadobio naturalistički oslik s mnoštvom rana po cijelom tijelu. Prikaz krvarenja tijesno je povezan s fascinacijom patnjom i spasenjem. Premda je vizualizacija na temelju mikroskopskih nalaza nužno pojednostavljena, mnoštvo rana može se povezati s kužnim raspelema, svojevrsnom izvedenicom gotičkih izraza patnje koja osobito groteskne razmjere poprima u Tirolu.⁶³ Zbog dobrih i primjerenih zdravstvenih mjera, borba protiv širenja kuge postala je u 18. stoljeću prilično uspješna, ali se bolest i dalje lokalno pojavljivala. U Karlovcu je izvan novih vrata podignuta kapela Svetog Križa u koju je 1. svibnja 1767. uneseno staro, čudotvorno raspelo.⁶⁴ To raspelo, koje se danas nalazi u crkvi Presvetog Trojstva, bilo je podignuto 1730-ih godina u zaštitu od kuge koja je tada harala. Koliko je strah od kuge bio živ, čitamo u knjizi Jurja Muliha iz 1742. godine u kojoj se kuga ne shvaća samo kao specifična zdravstvena ugroza već i kao metafora svake smrtna

6. Rekonstrukcija faze I (arhiva HRZ-a, crtež: K. Škarić, 2021.)
Reconstruction of phase I (HRZ Photo Archive, K. Škarić, 2021)

7. Rekonstrukcija faze II (arhiva HRZ-a, crtež: K. Škarić, 2021.)
Reconstruction of phase II (HRZ Photo Archive, K. Škarić, 2021)

bolesti. U dodatku knjige je poglavlje *Protimba szuprot kuge*, u kojem su upute za duhovnu i tjelesnu čistoću, lijekove i postupke za spas od ove pošasti.⁶⁵

Veza s tzv. kužnim raspelima također bi podrazumijevala da je čučersko raspelo u ovoj fazi bilo kulturno važno. S obzirom na mnoštvo krvi, može se očekivati da su u ovom razdoblju uprizorenja krvarenja pomoću vode koja se pojavljuje iz rane na prsima, bila osobito živa.⁶⁶

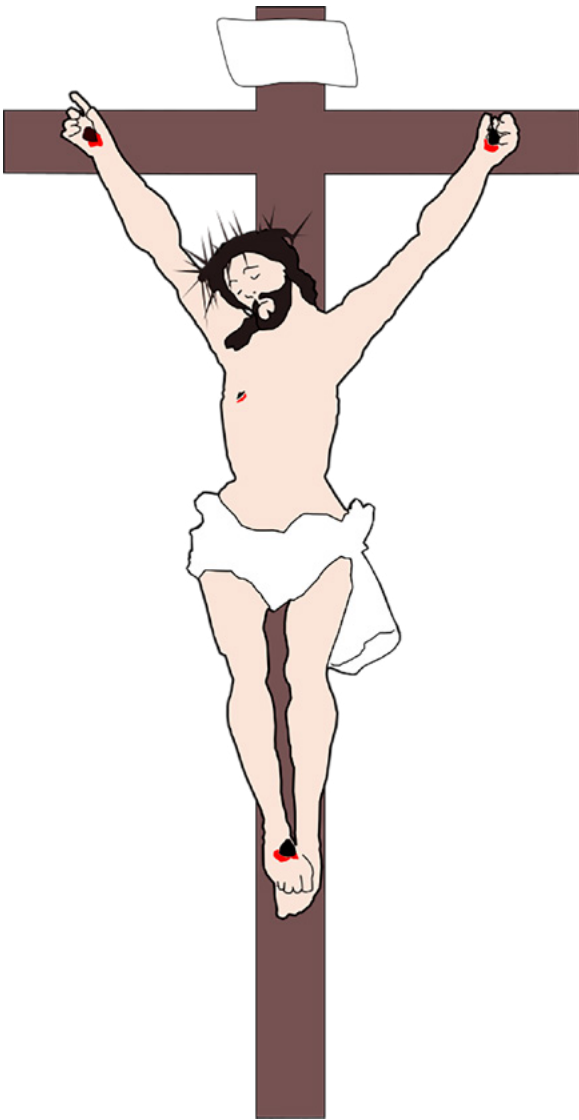
FAZA III: KRAJ 18. STOLJEĆA ILI PRVA POLOVICA 19. STOLJEĆA

U ovoj je fazi oslik iznimno tanak i ravnomjerno nanesen. Inkarnat je slonokosno svjetložut i gladak, kosa i kruna su crne, a perizoma bijela. Na titulu nalazimo bijela i crna područja, s time da opseg istraživanja nije omogućio točno razgraničenje ovih boja. Primjećuju se redukcija količine krvi na uska područja oko pet Kristovih rana, suzdržanost od detalja i smirenje kromatičnosti, karakteristični za klasicizam (sl. 8).

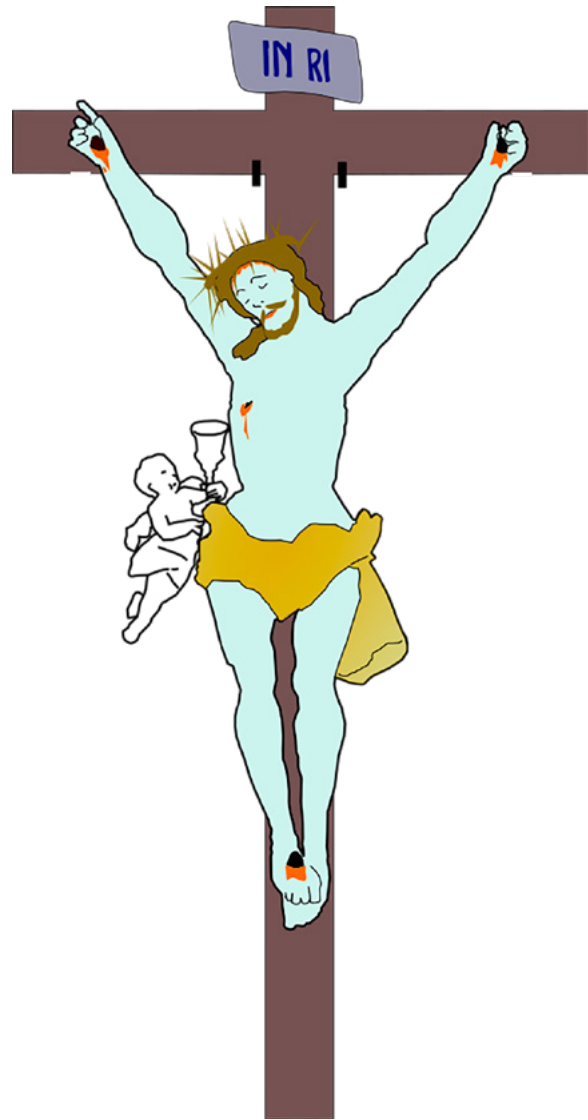
Ova obnova vjerojatno se zbilila kada je raspelo već bilo u župnoj crkvi i kada je njegova kulturna važnost, ako ne umanjena, svakako, preoblikovana. To se moglo zbiti krajem 18. ili tijekom prve polovice 19. stoljeća.⁶⁷ Kako je crkva obnavljana nakon potresa 1822. i 1837. godine, moguće da je u istom razdoblju obnavljano i raspelo. Nakon potresa 1822., obnovljenu crkvu posvetio je biskup Josip Žalec (1763. – 1833.) 28. rujna 1828. godine.⁶⁸ Treba napomenuti da je Župa također nabavila moći Svetog Križa s pečatom i potpisom biskupa u Beču od 20. svibnja 1838. godine koje se izlažu na blagdan Našašća i Uzvišenja Svetog Križa.⁶⁹

FAZA IV: 1907. GODINA

Ovo je najranija faza evidentirana fotografijama, a na njima je raspelo montirano uz pilastar u kapeli sv. Ane. Čini se da je prije treće obnove bilo u priličnom rasulu jer je tada mnoštvo dijelova slijepljeno, prsti su učvršćeni

8. Rekonstrukcija faze III (arhiva HRZ-a, crtež: K. Škarić, 2021.)
Reconstruction of phase III (HRZ Photo Archive, K. Škarić, 2021)

9. Rekonstrukcija faze IV (arhiva HRZ-a, crtež: K. Škarić, 2021.)
Reconstruction of phase IV (HRZ Photo Archive, K. Škarić, 2021)

čavličima, a ruke uz trup metalnim prenosnicama. Sivozelena boja korištena je istovremeno kao temeljna i kao boja inkarnata. Tijelo nije slikarski modelirano, već je jednolične boje, a detalji, poput obrva i trepavica, naznačeni su jednostavnim, debelim potezima kista. Krv je slikana ovlašno, narančastom bojom. U skladu s tadašnjom modom, dugački ravni brkovi naslikani su odvojeni od brade. Na perizomi nalazimo mjedeni listić u ulozu imitacije pozlate, a na titulu, kao imitaciju srebra, aluminijski listić (sl. 3, 4, 5 i 9).⁷⁰

S obzirom na mnoštvo lomova, moguće da je raspelo bilo oštećeno u potresu 1905. godine, zbog čega mu je bila nužna opsežna sanacija. U ovoj intervenciji raspelu je dodan kip anđelčića s kaležom.⁷¹ Anđeo najvjerojatnije potječe s lijevog pobočnog oltara sedam žalosti Blažene Djevice Marije Franza Antona Strauba (kiparski rad iz 1762. godine), a dodavanjem kaleža za prikupljanje krvi i novim oslikom prilagođen je cjelini s raspelom.

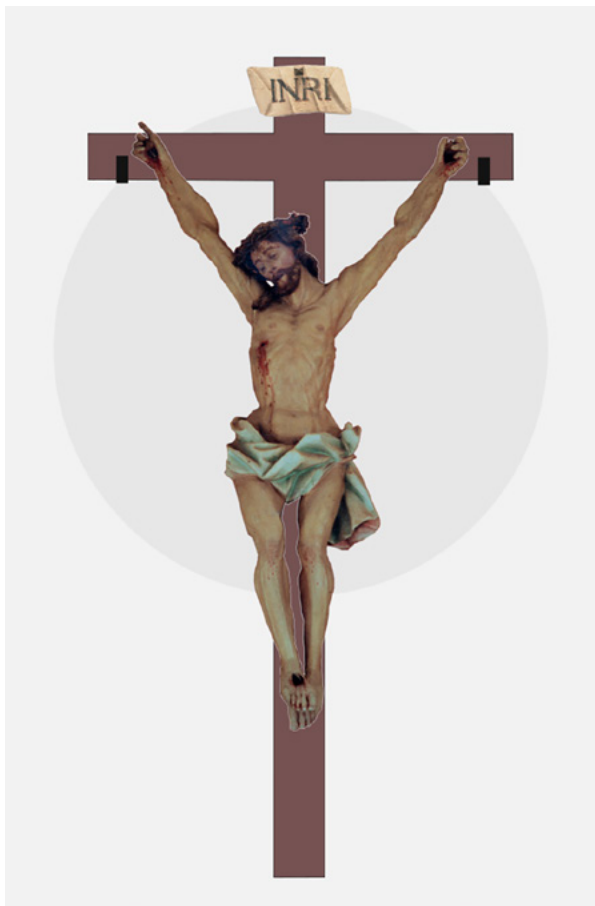
Pretpostavka je da je anđeo upotrijebljen nakon što je njegov par uništen u potresu.⁷² Sugestivna kompozicija s anđelom uspjela je zamjena uprizorenju krvarenja.

Obnova crkve i inventara nakon potresa provedena je u vremenu u kojem je župnik bio Franjo Matošić.⁷³

FAZA V: 1962. GODINA

Radi se o današnjem osliku korpusa. Polikromacija je izvedena kompetentno, vješt看im naslojavanjem boja koje je osobito razrađeno na području inkarnata. Krv je tamnocrvena i dosta obilna, s mnoštvom sitnih i precizno izvedenih kapljica. Područje brade povećano je na podbratku te su brada i brkovi spojevi u cjelinu, kao što je i prvotno bilo zamišljeno (sl. 10).

Obnovljeno raspelo s novom krunom od bodljikave žice izloženo je iznad glavnog oltara za župnikovanja Josipa Pinturića, 1962. godine.⁷⁴ Zatečeno je u stabilnom stanju, ali ga se željelo uljepšati prije preseljenja u svetište.

10. Rekonstrukcija faze V (arhiva HRZ-a, izradila: K. Škarić, 2021.)
Reconstruction of phase V (HRZ Photo Archive, K. Škarić, 2021)

FAZA VI: 1979. GODINA

Raspelo je uklopljeno u Restekov triptih, tako da je slijeva postavljena slika *Isus u Getsemanskom vrtu* a zdesna *Uskrsnuće*.⁷⁵ Prilikom izrade triptiha, Restek je boje donekle uskladio s koloritom raspela iz 1962. godine, s bitnom razlikom što na slikama odustaje od prikaza krvi. Srodnost zamjećuje i Željko Vegh koji je pisao o Restekovu radu u Čučerju: „Boje Uskrsa boje su Raspetoga.”⁷⁶ Iza raspela postavljena je pozadina s metalizacijom i oslikom koji simuliraju zlato. Križ je s prednje strane pobrušen i prebojen svjetlijom smeđom lazurinom za drvo (sl. 11).

Od vrednovanja ka restauriranju

Povijesno višeslojno umjetničko djelo pred restauratora postavlja pitanja koje vidove istaknuti, koje slojeve učiniti vidljivima. Kada se radi o polikromiranoj skulpturi, segment koji se uvijek propituje jesu povijesne polikromacije. Polikromacija nije ukras skulpture već neraskidivi dio umjetničkog oblikovanja. Njezin značaj, a to višekratne obnove raspela u Čučerju jasno pokazuju, može prelaziti formalno-oblikovne okvire i determinirati sadržaj. Premda se osnovna tema Raspeća nije promijenila, ipak se ikonografija te sakralne skulpture, tijekom tri stoljeća njezine liturgijske upotrebe, više puta transformirala,

11. Unutrašnjost crkve u Čučerju s raspelom iz faze VI (arhiva HRZ-a, snimka: M. Braun, 1994.)
Interior of the church in Čučerje with the crucifix from phase VI (HRZ Photo Archive, M. Braun, 1994)

slijedeći promjene okolnosti, poimanja teme i vjerskih praksi. Usporedno se mijenjao i njezin neposredni i širi okoliš, zbog seljenja skulpture ili pod utjecajem preinaka i uređenja samih prostora. Restauriranje sakralne umjetnosti uključuje podjednako promišljanje forme i sadržaja, sve to u sakralnom kontekstu koji je zadan ili se, što je često slučaj, restaurira neovisno. U razmišljanju o tome kako pristupiti restauriranju raspela, uvažili smo njegov smještaj u svetištu te činjenicu da je župna crkva svoju posljednju veliku obnovu prošla 1970-ih godina, kada je koncipirana kao spoj suvremenog i baroknog ili, preciznije, spoj Resteka i baroknog. Kako se zasad čini, premda aktualna poslijepotresna obnova crkve još nije dovršena, taj se karakter neće promijeniti. U skladu s time, u velikoj se mjeri čuvala vizualna zamisao raspela iz posljednje, šeste faze. Dok se nastojalo zadržati vidljivi lik, struktura je ojačana. S obzirom na razmjor oštećenja drvenog križa i gubitak njegove nosivosti, projektirana je metalna poleđinska potporna konstrukcija koja preuzima najveći dio opterećenja, vodeći računa o uzrocima pada 22. ožujka 2020. godine i činjenici da je Čučerje na trusnom području.

Ipak, unutar osnovne vizualne zamisli osmislili smo se za preinake za koje držimo da predstavljaju unaprjeđenje. Odlučili smo rekonstruirati izgubljenu krunu od šiblja dokumentiranu na starim fotografijama, koja je, u tome su suglasni župnik kao predstavnik vlasnika i struka, vizualno dojmljiva te ujedno predstavlja rijetko i zanimljivo tehničko rješenje Isusove krune. Kruna od šiblja nikada nije koegzistirala s polikromacijom iz faze V/VI, kao ni s Restekovim triptihom. Također, živa priroda šiblja ne dopušta doslovno kopiranje oblika negdašnje krune, već tek recikliranje zamisli. Zbog slobode tog rješenja kreira se svojevrсна faza VII, čime se poduzeta restauracija konceptualno približava tradicionalnoj obnovi. Nije, međutim, rijetkost da se umjetnina restauriranjem

12. Korpus, stanje nakon spajanja dijelova (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2021.)
Corpus, condition after connecting the pieces (HRZ Photo Archive, G. Tomljenović, 2021)

13. Korpus, stanje nakon spajanja dijelova (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2021.)
Corpus, condition after connecting the pieces (HRZ Photo Archive, G. Tomljenović, 2021)

predstavlja u novom i nikad viđenom obliku, umjesto da se oživljava određeni trenutak iz povijesti. Samosvijest restauratorske struke dopušta da se radi o umjetničkom činu koji djeluje u skladu s aktualnim poimanjem lijepoga, dok je znanstvena komponentna svojevrsni autoregulator protiv proizvoljnosti i destrukcije. Premda se suvremena struka rado odmiče od tradicionalne obnove, restauriranja s obnovom dijeli daleko više srodnosti nego razlika (sl. 12, 13, 14 i 15).⁷⁷

Zahvale

Zahvaljujem na suradnji stručnom timu i vanjskim suradnicima: Veljku Bartolu, Ani Bogi, Dragutinu Furdiju, Idi Gnjatović, Mihaelu Golubiću, Mirjani Jelinčić, Margareti

Klofutar, Domagoju Mudronji, Igoru Orosu, Nikolini Oštarijaš, Miroslavu Pavličiću, Tomislavu Tomašiću, Goranu Tomljenoviću, Martini Wolff Zubović; Šimi Demi, Leonardu Ivančeviću (Ferrum d.o.o.).

Zahvaljujem na pomoći i savjetima sljedećim ekspertima: Marti Estadelli Colomé, Darku Kuliću, Micheli Marincoli, Goranu Mihulji, Goranu Nikšiću, Jerryju Podanyju, Voravitu Roonthivi.

Na informacijama, arhivskoj građi i komparativnoj dokumentaciji zahvalu dugujem: Jadranki Baković, Branki Carev, Steli Cvetnić-Radić, Jadranki Galiot, Sanji Grković, Marileni Idžojtić, Ivani Durinović Bello, Branku Pavazzi, Marku Torbaru, Jeleni Trajković, Ivici Soviću, Ivani Svedružić-Šeparović, Željku Veghu. ■

14. Raspelo, stanje nakon radova (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2022.)
Crucifix, condition after conservation (HRZ Photo Archive, G. Tomljenović, 2022)

15. Raspelo, stanje nakon radova, detalj (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2022.)
Crucifix, condition after conservation, detail (HRZ Photo Archive, G. Tomljenović, 2022)

Bilješke

1. Dimenzije križa su 263 x 136,4 x 8 cm, dok je sam korpus dimenzija 205 x 105 x 30 cm. U svetištu se iza raspela nalazila oslikana panel-ploča dimenzija 360 x 168 cm, čiji je donji rub bio na visini od 570 cm, a gornji na 930 cm od poda. S obzirom na visinu s koje je raspelo palo, ne treba čuditi što je križ slomljen na sedam, a korpus na čak 32 dijela.
2. U najstarijem dokumentu, ispravi kralja Emerika iz 1201. godine, spominje se pod imenom Ziseria. DOBRONIĆ, 1951. Uz zagrebački posjed, dobiven još od kralja Ladislava prilikom osnivanja biskupije, Vugrovec i Čučerje bili su biskupovi posjedi pod Medvednicom još u 12. stoljeću. KLAIĆ, 1982; GAJER, 1978.
3. RAČKI, 1872, 209.
4. NAZg, KV, Prot. 54/X, 1736, 87–95. Usp. LUKINOVIĆ, 2001, 21.
5. NAZg, KV, Prot. 57/XIII, 1746, 165. Latinske tekstove za potrebe istraživanja preveo je izv. prof. dr. sc. Šime Demo.
6. Godine 1696. u kapeli Svetog Duha nalazio se oslikani tabulat te zidana menza s drvenim oltarom Svetoga Duha, kiparskim, stolarskim i slikarskim radom opremljenim slikama, ukrasima i skulpturama, u središtu kojega je bila slika na platnu Blažene Djevice Marije. Kasnije je oltar zamijenjen jednostavnijim, sa slikom Svetoga Duha i dva kipa anđela. NAZg, KV, Prot. 49/V, 1690, 354; 51/VII, 1696, 124 (923); 51/VII, 1697, 106 (1134); 52/VIII, 1702, 200. 49/V, 1725, 519, 58/IV, 1750, 192.
7. NAZg, KV, Prot. 58/XIV, 1750, 191–192.
8. Prema kasnijem čučerskom župniku Ignaciju Ročiću, Golubić je bio župnik 52 godine, od čega je 32 godine bio slijep. ŽČ, Lib. Mem., 19. Lukinović navodi da je župnikovao 49 godina, od 1724. do 1773. LUKINOVIĆ, 2001, 10.
9. LUKINOVIĆ, 2001, 5, 9–10.
10. KRČELIĆ, 1748–1767 (1952), 540–541; BARIČEVIĆ, 1974; BOTICA, 2009; BOTICA, ŠOUREK, 2014.
11. NAZg, KV, Prot. 56/XII, 1743, 1035–1040; 57/XIII, 1746, 155–156; 58/XIV, 1750, 191–192; 1757; 60/XVI, 1765, 9–10; 63/XIX, 1778, 346–347. BARIČEVIĆ, 1971, 166–176; BARIČEVIĆ, 1992–1993, 199–200; BARIČEVIĆ, 2001; BARIČEVIĆ, 2008, 102–112, 268–284; OŽANIĆ, ŠKARIĆ, 2018a; OŽANIĆ, ŠKARIĆ, 2018b; OŽANIĆ, WOLFF ZUBOVIĆ, 2019, 85–96.
12. NAZg, KV, Prot. 60/XVI, 1765, 16–17.
13. NAZg, KV, Prot. 63/XIX, 1778., 346–349. Andrija Lukinović drži da je kapela Svetoga Križa srušena kasnije jer se u kanonskim vizitacijama spominje još 1779. godine. LUKINOVIĆ, 2001, 7. Ovaj podatak nisam uspjela pronaći u kanonskoj vizitaciji iz 1778., a 1779. godine crkva nije vizitirana.
14. ŽČ, Lib. Mem., 3. Usp. LUKINOVIĆ, 2001, 5.
15. ŽČ, Lib. Mem., 17. Prijevod: Š. Demo.
16. ŽČ, Lib. Mem., 20. Prijevod: Š. Demo. Usp. LUKINOVIĆ, 2001, 7.
17. Radi se o rupi promjera 4 cm, izdubenoj ručnim alatima, bez oslika i bez tragova upotrebe za montažu korpusa na križ. Rupa sličnog promjera postoji i na križu za koji nije pouzdano utvrđeno iz kojeg vremena potječe.
18. PINTURIĆ, 1989, 101.
19. LUKINOVIĆ, 2001, 7.
20. HORTENZIJE, 1908; PINTURIĆ, 1974–1975, 1; LUKINOVIĆ, 2001., 1.
21. Usp. LUKINOVIĆ, 2001, 7.
22. Kip Majke Božje Čučerske častio se kao čudotvoran od najranijih dana te se donedavna izlagao odjeven u duge haljine. Doris Baričević pripisuje ga domaćem majstoru 17. stoljeća. BARIČEVIĆ, 2001, 11.
23. NAZg, Hor.An. 463. kutija 14, Rukopisi i gradivo, Putna bilježnica I. 1941.–1950., koncept.
24. ŽČ, Lib. Mem., 16–17.
25. ŽČ, Lib. Mem., 59; LUKINOVIĆ, 2001, 5.
26. Župnikovao od 1858. do 1867. godine. ŽČ, Lib. Mem., 77–79.
27. ŽČ, Lib. Mem., 80–81. Prijevod: Š. Demo.
28. ŽČ, Lib. Mem., 80–83.
29. Župnikovao je do svoje smrti 1895. godine, kada ga je naslijedio Franjo Matošić. ŽČ, Lib. Mem., 84–100.
30. Zidni je oslik izveo Domenico d' Andrea (1836.–1928.) za svotu od 1000 forinti. ŽČ, Lib. Mem., 85–86.
31. ŽČ, Lib. Mem., 86–88. Turković između ostaloga izvješćuje da je trešnja „bila tako jaka, da su sprijeda jedan kerubin a odzada oltara sv. Ladislav pali sa svojih mjesta na pod. Kip sv. Ladislava opao je s oltara glavom dole, a da se ni najmanje nije oštetio, dočim je ploču, o koju je glavom udario, upravo razmrskao.“ Josip Torbar koji je prikupio i znanstveno obradio podatke o tom potresu zapisao je da je zvonik popucao na sve četiri strane, najviše sa zapadne i sjeverne, a crkva najviše sa sjeverne strane. Torbar je prikupljao i iskaze očevidaca, pa navodi sljedeće: „Seljak stanujući na južnoj strani prama tornju vidio je, kako je ovaj okomito poskakivao te kako se jedan krat njihao na jednu, a onda na drugu stran.“ TORBAR, 1882, 36.
32. Propovjedaonicu i bočne oltare renovirao je Franjo Bašić za 500 forinti, a glavni oltar Eduard (Slavoljub) Wagmeister (1840.–1909.) za 1000 forinti. Godine 1892. crkva je iznutra oslikana, što je izveo Marco Antonini (1849.–1937.) za 630 forinti, dok su troškovi za skelu i zidare (103 forinte) isplaćeni zasebno. ŽČ, Lib. Mem., 87–88. U Zagrebu su djelovali otac i sin imena Franjo Bašić te je njihovu djelatnost teško razlučiti. KRAŠEVAC, 2005, 102.
33. Župnik Matašić prvo je popravio krov, a djelomično i pročelje župne crkve, a potom 1904. godine i tarac. ŽČ, Lib. Mem., 98–110.
34. U seriji potresa najsnažniji su bili oni od 17. prosinca 1905. i 2. siječnja 1906. godine. ŽČ, Lib. Mem., 110–111.
35. U toj obnovi pojednostavljeno je kulisno pročelje crkve i zamijenjen pod. ŽČ, Lib. Mem., 113; PINTURIĆ, 1989, 87. Nabavljene su nove orgulje tvrtke Heferer. PINTURIĆ, 1974–1975, 3.
36. ŽČ, Lib. Mem., 113. Popravci u crkvi, u iznosu od 112 863 dinara 60 para, ponovno su se izvodili 1932. godine, a pored toga su u svetištu naslikani likovi Srca Isusova i Marijina te sv. Petra i Pavla. Zidarske radove izvodio je Pavao Bren iz Črnomlja, a slikarske su izvela „dva mlada emigranta Istrijanci Bogumil Široki i David Keber“. ŽČ, Lib. Mem., 130. Te se zidne slike još mogu vidjeti na fotografijama Anđele Horvat od 24. listopada 1942. godine. NAZg, Bar.Do.1084, kutija 61, Fototeka, Arh. Katedrala. Crkve i kapele: Čučerje (1942/2002).

37. ŽČ, Lib. Mem., 145. Kasnije je, 1945. godine, dao obnoviti kip Majke Božje. Renovirao ga je zagrebački obrtnik Josip Kaplan za iznos od 6 600 dinara. Oltar je naredne godine obojio domaći majstor Antun Kovač za 12.000 dinara. ŽČ, Lib. Mem., 180–182. Suić je također za crkvu nabavio kip Malog Isusa za jaslice, kip sv. Antuna, Križni put, lurdsku špilju (iz crkve u Palmotićevoj) i veliko zvono. ŽČ, Lib. Mem., 145–161; PINTURIĆ, 1974–1975, 2.
38. ŽČ, Lib. Mem., 184–185.
39. Te je radove 1948. godine izveo Ljudevit Brahm uz pomoć Josipa Mišića za cijenu od 18 000 dinara. ŽČ, Lib. Mem., 186–187.
40. Župnik se oko uređenja unutrašnjosti savjetovao s Mladenom Fučićem. Pozadinu Majci Božjoj Lurdskej naslikao je u teraboni Vladimir Pavlinić, slikar i župnik u Oštrcu. ŽČ, Lib. Mem., 198–199, 237–238.
41. Župnik Pinturić se posavjetovao s dr. Antunom Ivandijom, koji je odabrao 7 nijansi boje za zid, ali i s Konzervatorskim zavodom, čiji su stručnjaci pak preporučili kombinaciju svega dvije boje, bijele i žute. Prema stanovištu konzervatora crkva je trebala imati što više svjetla, a reducirani kolorit zida pomogao bi da do izražaja dođu oltari. Na koncu su radovi izvedeni prema preporukama konzervatora. Ličilačke radove izveo je Juraj Pačić, soboslikar iz Jaske, za cijenu od 200 000 dinara, i uz nadzor Konzervatorskog zavoda. ŽČ, Lib. Mem., 241–242.
42. ŽČ, Lib. Mem., 242–243.
43. Obnovljeno je pročelje, portal na cinkтури i zvonik, provedena drenaža te ravnanje i popločenje terena oko crkve. Na sjevernoj je strani uređen novi ulaz s krovčićem pokrivenim crijepom. Svetište je prepločeno mramorom, a izrađene su i stepenice od kamena, mramorna menza, krstionica i ambon. Klesarske radove izveo je klesar Stipe Lucić prema nacrtu Mladena Fučića, a soboslikarske David Dračić. ŽČ, Lib. Mem., 296–299.
44. ŽČ, Lib. Mem., 299–300. Glavni oltar je poslije, za vlč. Dragutina Mostečaka (župnikovao od 2013. do 2020.), ponovno obnovljen pa su topli smeđi tonovi zamijenjeni bojama svijetlosivog mramora. Negdašnji kolorit još se može vidjeti na stupovima.
45. PINTURIĆ 1989, 58.
46. Tako je 1979. godine u svom atelijeru u Petrovini restaurirao sliku Sveta tri kralja iz istoimene kapele u Karlovcu. ŠTIMEC, 1979, 19.
47. Josip Restek je jedan od rijetkih slikara koji je crkve dekorirao izvodeći cijele ikonografske cikluse u slikama a ne u freskotehnici ili mozaiku. REBERSKI, 1994, 559–562.
48. ŽČ, Lib. Mem., 300–301.
49. ŽČ, Lib. Mem., 303.
50. ŽČ, Lib. Mem., 309. Seizmološka služba procjenjuje da je taj potres od 3. rujna 1990. godine s epicentrom u okolici Kraljevog Vrha bio magnitude $M=4.7$. http://www.pmf.unizg.hr/geof/seizmološka_sluzba/o_potresima?@=1lpze (15. 7. 2021.).
51. Na njima se vidi marmorizacija pilastara te tamnija boja parapeta („lamperija“, „imitacija saga“), koji su prebojeni 1948. godine u obnovi koju je proveo župnik Ivo Suić. Slijeva i zdesna od raspela vidljive su dvije postaje križnog puta, a na jednoj od fotografija raspela se zdesna vidi špilja Majke Božje Lurdske. Križni put i Lurdsku špilju nabavio je isti župnik 1940. godine. ŽČ, Lib. Mem., 146–187.
52. Fragment stare krune pronađen je sa stražnje strane Kristove glave tijekom restauratorskih istraživanja. Mikroskopskim pregledom presjeka fragmenta ustanovljeno je da se radi o pruću a ne drvu. Prema fotografiji prof. dr. sc. Marilena Idžojtić sa Šumarskog fakulteta u Zagrebu zaključuje da se radi o trnini (*Prunus spinosa*).
53. NAZg, Bar.Do.1084, kutija 61, Fototeka, Arh. Katedrala. Crkve i kapele: Čučerje (1942/2002).
54. Restauratorska istraživanja polikromacije u najvećoj su se mjeri provodila detaljnim pregledom pod povećanjem uz pomoć digitalnog mikroskopa Dino-Lite Pro (10 x ~ 50 x; 200 x). Mikroskopiranjem je ustanovljena vrsta drva, a FT-IR spektroskopijom sastav organskih spojeva. Analiza pigmentata XRF spektroskopijom provedena je na uzorcima i nedestruktivno, analizirajući sastav slojeva izravno na površini umjetnine. Titulus je snimljen rendgenskim zrakama. Boje pojedinih slojeva uspoređene su pod dnevnim osvjetljenjem sa standardnim uzorcima iz atlasa boja švedskog sustava Natural Colour System, razvijenog na temelju istraživanja opažaja. Zabilježene su brojčane vrijednosti koloristički najbližeg uzorka. <https://nccolour.com/nccolour/> (1. 1. 2021.).
55. U lazuri su prisutni željeznooksidni (zemljani) pigmenti, a od veziva ulje i prirodne terpeneske smole. HRZ, Ana Bogi, Margareta Klofutar, Laboratorijsko izvješće br. 68/2021, Zagreb, 2021.
56. Skulptura je izrezbarena u lipovini. Moždanicima kojima su ruke učvršćene o trup također su izrezbareni iz lipovog drveta, što može upućivati na to da ih je ugradio sam kipar koji je izrezbario raspelo. Križ je od hrastovine. HRZ, Margareta Klofutar, Laboratorijsko izvješće br. 28/2021, Zagreb, 2021.
57. NAZg, KV, Prot. 57/XIII, 1746., 165.
58. Uređenjem kapele Majke Božje Loretska u Pragu obilježena je pobjeda Katoličke lige nad protestantima 1620. godine. DOBRONIĆ, 1991, 129. Literatura o crnim Bogorodicama daleko je opsežnija od one koja se bavi crnim raspelima, kao što je i kult crne Bogorodice rašireniji. Zbog brojnosti i starosti crnih Bogorodica u Francuskoj, mahom Vierge en Majesté, dominira literatura na francuskoj jeziku. Tako Bibiloteque national de France u internetskoj pretrazi sadržava zasebnu temu Vierge noire. https://data.bnf.fr/fr/11946178/vierges_noires/ (15. 3. 2021.). Gotovo svaka europska dominantno katolička država ima svoju crnu nacionalnu Bogorodicu, bilo da se radi o slici ili o skulpturi, npr. Jasnogórska (Częstochowa) u Poljskoj, Notre Dame du Puy u Francuskoj, Nuestra Señora de Guadalupe (Extremadura) u Španjolskoj, La Moreneta (Montserrat) u Kataloniji, Unsere Liebe Frau von Eisiedeln u Švicarskoj, Loreto u Italiji, Unsere Liebe Frau von Altötting u Bavorskoj. Hrvatska nacionalna Bogorodica – Majka Božja Bistrička – crnom je postala tek u 20. stoljeću. ŠKARIĆ, 2014, 48–51; ŠKARIĆ, 2014a, 186–187.
59. KOLLER, 2008.
60. <http://www.archiviovolto santo.org/en/node/1032> (15. 3. 2021.).
61. Taj je tamni inkarnat mjestimično postavljen na lanenu tkaninu za koju Pavličić piše da po finoj strukturi može biti renesansna. PAVLIČIĆ, 2007; HRZ, Miroslav Pavličić, Izvješće o

konzervatorsko-restauratorskim radovima na gotičkom raspelu iz u crkve sv. Kvirina u Krku, Zagreb, 2016.

62. PRIJATELJ, 1982, 775; HRZ, Stanko Alajbeg, Izvješće o izvedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na baroknom raspelu iz riznice sv. Dujma u Splitu, Split, 2011.

63. Drastični primjeri su onaj Andreasa Thamascha u Kaltenbrunn u iz 1697. godine ili raspelo u cehovskoj crkvi u Bichlbachu iz oko 1710. godine.

64. „I. ma Maji solemni processione delata et reposita fuit sculpta Crucifixi imago pluribus gratiis et antiquo cultu perquam celebris – Lib. Mem. I, str. 93.“ CVEKAN, 1979, 67.

65. MULIH, 1742. Janko Barle donosi podatke o prepisci između biskupa Jurja Branjuga i župnika u vezi s kugom na području Zagrebačke biskupije od 1739. do 1745. godine, kao i o načinima suzbijanja u kojima je točno i pravodobno informiranje, uz prosvijećeni pristup profilaksi i zdravstvene mjere kojima ni danas ne bismo našli previše zamjerki, imalo veliku važnost za ograničavanje širenja epidemije. BARLE, 1912, 6.

66. O tzv. krvarećim raspelima vidi: EKL, 1963; VICELJA-MATIJAŠIĆ, PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, 2018.

67. U slojevima perizome ustanovljene su olovna i barijeva bijela. HRZ, Mirjana Jelinčić, Domagoj Mudronja, Laboratorijsko izvješće br. 61/2021, Zagreb, 2021. Korištenje barita kao pigmenta prvi se put predlaže 1782. godine, a komercijalno dostupan postaje između 1810. i 1820. godine. FELLER, 1986, 47. Na titulu je detektirano i cinkovo bjelilo. HRZ, Mirjana Jelinčić, Domagoj Mudronja, Laboratorijsko izvješće br. 107/2021, Zagreb, 2021. Upotreba cinkova bjelila u slikarstvu datira s konca 18. stoljeća,

a primjena za slikarske preparacije i boje mu je učestalija od 1840-ih. KÜHN, 1986.

68. ŽČ, Lib. Mem., 59; LUKINOVIĆ, 2001, 5.

69. PINTURIĆ, 1989, 119–120.

70. Upotreba aluminijskih listića kao zamjene za posrebrjenje odgovara vremenskom smještaju u početak 20. stoljeća. Dok mjedeni listić često zamjenjuje pozlatu zbog niže cijene, aluminijski je prije svega uveden kao stabilnija zamjena za srebro, koje brzo tamni. ŠKARIĆ, 2014, 280. Aluminij je do 1880-ih bio još vrlo skup i nije nalazio širu primjenu u obliku folije.

71. Prikaz jednog ili više anđela koji kupe krv iz Isusovih rana u kaleže, nastao je u 14. stoljeću, a nadahnut je vjerovanjem u prikupljanje duša mrtvih u mlazu. Anđela s kaležom može biti do pet, po jedan za svaku ranu, ali su najčešće tri anđela jer je prikaz letećih anđela nisko pod nogama likovno nezahvalan. RÉAU, 1957, 491.

72. Kasnije je uklopljen u cjelinu novog oltara Majke Božje zajedno s anđelima s demontiranog Branjugovog glavnog oltara. Gracilnošću figure bliskoj rokokou, taj se anđelić razlikuje od krućih anđelića proporcionalno većih glava s glavnog oltara. Prilikom pregleda inventara nakon potresa 2020. godine, ovaj anđeo nije pronađen. Anđelići još postoje na pandanskom oltaru sv. Ane.

73. ŽČ, Lib. Mem., 113.

74. ŽČ, Lib. Mem., 242–243.

75. ŽČ, Lib. Mem., 300–301.

76. VEGH, 2000, 342.

77. Tehničke pojedinosti provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i radova dostupne su u arhivi HRZ-a.

Izvori i literatura

HRZ Hrvatski restauratorski zavod

MKM Ministarstvo kulture i medija

SDKB Središnja dokumentacija kulturne baštine

UAKM – F Uprava za arhive, knjižnice i muzeje, Fototeka

NAZg Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

Bar.Do. Arhiv Doris Baričević

Hor.An. Arhiv Anđele Horvat

KV Kanonske vizitacije, Arhidakonat Katedrala

ŽČ, Lib. Mem. Župni arhiv Čučerje, *Liber memorialis parochiae*

Chucherjensis inchoatus anno salutis reparatae 1829. sub Ignatio Rochich, parcho Chucherjensi

DORIS BARIČEVIĆ, Propovjedaonice 18. stoljeća kontinentalne Hrvatske, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1971.

DORIS BARIČEVIĆ, Majstori drvorezbarske radionice biskupa Jurja Branjuga u Pokupskom, *Kaj*, 7/ 5–6 (1974.), 78–181

DORIS BARIČEVIĆ, Članovi kiparske obitelji Straub u Hrvatskoj, *Peristol: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 35–36 (1992.–1993.), 193–218

DORIS BARIČEVIĆ, Barokni inventar župne crkve u Čučerju, u: *Čučerje*, Zagreb, 2001., 11–20

DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, 2008.

JANKO BARLE, *Nekoliko podataka o kugi god. 1739. i god. 1743.–1745.* (Pretisak iz Liječničkog vjesnika, 34–1, 1912.), Zagreb, 1912.

DUBRAVKA BOTICA, Naručiteljska djelatnost Jurja Branjuga, „biskupa graditelja“: gradnja i opremanje župne crkve Sv. Ladislava u Pokupskom kao odraz kulturnih i političkih ideja kraja 17. i prve polovice 18. stoljeća u Zagrebu potaknutih Vitezovićem, *Croatia Christiana Periodica*, 63 (2009.), 87–108

DUBRAVKA BOTICA, DANKO ŠOUREK, Oltari u župnoj crkvi sv. Ladislava u Pokupskom – prilog tipologiji arhitekture oltara u XVIII. stoljeću, *Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 5 (2014.), 179–191

PAŠKAL CVEKAN, *Franjevci u Karlovcu*, Karlovac, 1979.

LELJA DOBRONIĆ, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201., *Rad JAZU*, 283 (1951.), 245–318

LELJA DOBRONIĆ, Štovanje Majke Božje Loretske u Hrvatskoj, *Dometi*, 24–1/2/3, (1991.), 123–132

VANDA EKL, Ranogotičko raspelo u Rijeci, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, 8–9 (1963.), 221–231

- ROBERT L. FELLER, Barium Sulfate – Natural and Synthetic, u: *Artists' Pigments. A handbook of Their History and Characteristics*, Volume 1, ur. Robert L. Feller, London, 1986., 47–64
- RADOVAN GAJER, Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 11/1 (1978.), 5–102
- HORTENZIJJE (NIKOLA PAVIĆ) *Majka Božja Čučerska. Prilog hrvatskoj crkvenoj povjesnici*, Zagreb, 1908.
- MANFRED KOLLER, „Schwarze“ Kruzifixe und Madonnen in Österreich und das Problem „modernen“ Freilegungen, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 62/1 (2008.), 119–132.
- IRENA KRAŠEVAC, Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2005.
- BALTAZAR ADAM KRČELIĆ, *Annuae ili Historija 1748-1767*, Zagreb, 1952.
- JURAJ MULIH, *Poszel apostolszki vu navuku kerschanszkom posztavlén: z-oblasztjum, volyum i dareslivosztjum preszvetloga i prepostuvanoga goszpodina goszpodina Juraja Branjug z-Bosjum i apostolszskoga sztola miloschum biskupa zagrebeckoga...*, Zagreb, 1742.
- HERMANN KÜHN, Zinc white, u: *Artists' Pigments. A handbook of Their History and Characteristics*, Volume 1, ur. Robert L. Feller, London, 1986., 169–186
- ANDRIJA LUKINOVIĆ, Župna crkva Pohoda Marijina u Čučerje. Kulturno-povijesni vodič povodom 800. obljetnice, u: *Čučerje*, Zagreb, 2001., 3–10; 21–29
- NADA KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.
- MARTINA OŽANIĆ, KSENIJA ŠKARIĆ, The left side altar of Our Lady of Seven Sorrows in Čučerje, *TrArS – Tracing the Art of the Straub Family*, 2018.a, <https://trars.eu/catalog-item.php?id=15>
- MARTINA OŽANIĆ, KSENIJA ŠKARIĆ, The right side altar of St Anne (The engagement of Virgin Mary) in Čučerje, *TrArS – Tracing the Art of the Straub Family*, 2018.b, <https://trars.eu/catalog-item.php?id=14>
- MARTINA OŽANIĆ, MARTINA WOLFF ZUBOVIĆ, Franz Anton Straub, *Tracing the Art of the Straub Family*, ur. Matej Klemenčič, Katra Meke i Ksenija Škarić, 2019., 85–96
- MIROSLAV PAVLIČIĆ, Izvirna polihromacija krškega Raspela v kontekstu istrsko-dalmatinske delavnice, magistrski rad, Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje, 2007.
- JOSIP PINTURIĆ (ur.), Povijesni podaci o crkvi u Čučerju, uzeti iz imovnika što ga je sastavio Ivo Suić po imovniku Franje Matošića 1946, *Glas Marijina Čučerja*, 1–4 (1974.–1975.), 1–3
- JOSIP PINTURIĆ, *Župa Pohoda Blažene Djevice Marije*, Čučerje, 1989.
- KRUNO PRIJATELJ, Barok u Dalmaciji, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 869–916
- FRANJO RAČKI, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501., *Starine*, 4 (1872.), 201–229
- LOUIS RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien, tome second: Iconographie de la Bible II Nouveau testament*, 1957.
- IVANKA REBERSKI, Duh suvremenosti i sakralna funkcija, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094.–1994.* (10. rujna – 31. prosinca 1994.), Zagreb. MGC – Mimara, 1994., 537–574
- KSENIJA ŠKARIĆ, Polikromija i polikromatori oltara 17. i 18. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, doktorska disertacija, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2014.
- KSENIJA ŠKARIĆ, Hands off! Croatian Madonnas between Cult and Science, *Restauratorenblätter*, 32 (2014.a), 175–198
- VIKTOR ŠTIMEC (ur.), *Iz povijesti karlovačkih župa*, Karlovac, 1979.
- JOSIP TORBAR, *Izvišće o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880.*, Zagreb, 1882.
- ŽELJKO VEGH, Križni put slikara Josipa Resteka u Čučerju, *Marulić: hrvatska književna revija*, 33/2 (2000.), 332–342
- MARINA VICELJA-MATIJAŠIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, Nova formula patosa i paradigma spasenja. Čudotvorno raspelo u katedrali sv. Vida u Rijeci, *Riječki teološki časopis*, 26/2 (2018.), 209–221

Summary

Ksenija Škarić

MIRACULOUS CRUCIFIX IN ČUČERJE

The parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary in Čučerje, sustained serious damage during the earthquake in Zagreb and the surrounding area on 22 March 2020. The large crucifix, made by an unknown creator in the first half of the 18th century, fell off the wall of the sanctuary from a great height, which caused extensive damage, and it broke into many pieces. This unfortunate event drew attention to the sculpture, and the Croatian Conservation Institute restored it the following year. The archival and restoration research that followed revealed fragments of the forgotten but fascinating history of the crucifix.

The parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary, in Čučerje, was built in the 1730s under

the auspices of Juraj Branjug (1677–1748), the Bishop of Zagreb. It was completed, painted and equipped by 1765, but it later underwent a number of alterations. The church was severely damaged in the earthquakes of 1822, 1837, 1880 and 1905/1906, and it was rebuilt after each one. The extensive damage encouraged new solutions for the use of the space of the church and resulted in changes of inventory. Today, the interior blends Baroque and contemporary influences, the result of renovation in the 1970s.

Comparative restoration and archival research on the crucifix has determined six historical phases. The crucifix was first mentioned in a canonical visitation of 1746, when it was located in the Chapel of the Holy Cross, in the

western part of the cemetery that surrounded the church. It was considered miraculous at the time, and the figure of Christ was painted a dark colour. Water could be fed through a pipe to the chest to simulate bleeding. The piety of the blood of Christ became the focus during the second phase, when the corpus was painted a pink skin colour with many wounds, and it resembled the so-called plague crosses. Later, the chapel in the arcaded porch was demolished, and the crucifix was transported to the parish church. During the Classicist reconstruction, polychromy was reduced in both colour and form. This was followed by a complete renovation marked by numerous structural repairs. The need for such repairs was the result of one of the documented earthquakes, the one in 1880 or the two at the end of 1905 and the beginning of 1906. In 1962, the crucifix was completely restored, this time with a more successful restoration of the painted layer, after which it was displayed in the sanctuary. It was finally incorporated into a triptych in 1979, as the central scene, surrounded by Josip Restek's paintings *Jesus in the Garden of Gethsemane* and *Resurrection*.

Through its several restorations, the crucifix has undergone subtle iconographic transformations. The iconography, as well as the location of the crucifix, has related directly to its importance for the parish. Alterations demanded by the pastors in agreement with the (arch)diocese, and later by the civil authorities and professional services, have directly affected its reception among the congregation. The crucifix had its own place in the Chapel of the Holy Cross and attracted many pilgrims. However, it was somewhat neglected in the side nave of the church as only a small part of a rich inventory. It shares its final location in the sanctuary with the miraculous Madonna of Čučerje.

The goal of the current restoration project is to preserve and present the final phase and location of the crucifix, with the addition of new but easily removable parts: load-bearing substructures, and wicker crowns inspired by the old one, which has been lost.

KEYWORDS: Čučerje, black crucifix, plague cross, earthquake, conservation, restoration